

T.C.
BAŞBAKANLIK
KADININ STATÜSÜ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

POLİTİKA DOKÜMANI
KADIN ve ÇEVRE

2008, ANKARA

Bu politika dokümanı, Türkiye’de kadınların çevre alanındaki durumunu analiz etmektedir. Doküman, KSGM tarafından diğer 6 politika dokümanı ile birlikte hazırlanmıştır. Söz konusu politika dokümanları eğitim, ekonomi, yoksulluk, yetki ve karar alma, sağlık, medya ve çevre alanlarını kapsamaktadır. Bu yedi politika dokümanı, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013 için girdi olarak kullanılmıştır.

Yedi politika dokümanının tamamı şu bölümlerden oluşmaktadır: söz konusu alanda kadınların rollerinin önemini belirten giriş bölümü; ilgili alanda toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin geçmiş ve mevcut yasal çerçevenin özeti; ilgili ulusal ve yerel istatistikler temelinde erkeklere kıyasla kadınların mevcut durumunun kapsamlı analizi; toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşılmasının önündeki engellerin sıralanması; uygulanan politikaların genel özeti; 2008-2013 yılları arasında uygulanacak eylem hedef ve stratejilerinin listesi.

Politika dokümanlarının içeriği, ilgili paydaşlarla yapılan bilgi ve görüş alış verişi sonucunda ortaya çıkmıştır. Öncelikle ilgili paydaşları, bu paydaşların rol ve sorumluluklarını belirlemek ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013’te ele alınması gereken konuları değerlendirmek amacıyla Mart-Haziran 2007 arasında Haritalama Çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın ardından her bir alan için taslak politika dokümanları hazırlanmış ve bu dokümanlar çalışma gruplarında ilgili paydaşlarla tartışılmıştır. Ekim 2007’de gerçekleştirilen ilk çalışma grubu toplantısında katılımcılar, kadınların söz konusu alandaki mevcut durumu, mevcut hükümet politikaları ve kadınların durumunu iyileştirmek için gerçekleştirilen diğer faaliyetlerin genel bir özetini sunan taslak metne ilişkin görüşlerini dile getirme şansına sahip olmuştur. Şubat 2008’de gerçekleştirilen ikinci toplantıda aynı gruplar uygulanacak hedef ve stratejilerin ilk taslağını tartışmıştır. Dokümanlara son şekli verilirken katılımcıların yorumları dikkate alınmıştır.

Politika dokümanlarında sunulan gösterge ve istatistikler, toplumsal cinsiyet konusunda kaydedilen gelişmeyi izlemede referans noktası olarak kullanılacaktır. İlgili istatistikler iki yılda bir güncellenecek ve KSGM’nin web sitesinde (www.ksgm.gov.tr) yayımlanacaktır.

ISBN 978-975-19-4361-3

Eylül 2008 - Ankara

Grafik Tasarım: Erdener Esen - www.3etanim.com

Baskı: Fersa Ofset - www.fersaofset.com

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ.....	5
2. YASAL ÇERÇEVE.....	6
3. MEVCUT DURUM	7
4. ÖNCEKİ VE MEVCUT POLİTİKALAR, PROGRAMLAR VE PROJELER.....	12
KAYNAKÇA.....	17

AB Eşleştirme Projesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi

4. Bileşen

POLİTİKA DOKÜMANI

KADIN VE ÇEVRE

1. GİRİŞ

Çevre kavramı söz konusu olduğunda sayılamayacak kadar çok tanımının bulunduğu görülmektedir. Günümüzde algılanan boyutta çevre sorunlarını kapsayacak biçimde yapılan çevre tanımları incelendiğinde çevre ve insan ilişkisine özel vurgu yapıldığı tespiti yapılabilmektedir. Bu Politika Dokümanı açısından çevre, "fiziki çevre" olarak ve "çevre-kadın" ilişkileri açısından toplumsal cinsiyet perspektifinde ele alınacaktır.

Kadınların; doğurmak, beslemek, büyütme ve üretme işlevleri dolayısıyla doğa ile etkileşim içerisinde olmaları nedeniyle benzer işlevleri olan doğaya karşı kendilerini daha yakın hissettiklerini ortaya koyan yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu tür yaklaşımlara göre kadınlar; dünyanın pek çok yerinde, hayat verdikleri çocuklarını ve ailelerini yaşatabilmek/geçindirebilmek için doğayı kullanmak durumunda kalmakta; ancak yaşama can vermek, hayat üretmek, beslemek ve korumak gibi özellikleri dolayısıyla doğa yasaları ile barışık bir şekilde ve doğayı koruyarak hareket etmektedirler.¹ Bu durumun kadına doğayı kavramak, özümsemek, korumak yanında doğanın yenileşmesini ve sürdürülebilirliğini sağlamak düşüncesi ve endişesini kazandırdığı hususu yine bu yaklaşımlarda ön plana çıkmaktadır.

Çevre ve kadın arasında yukarıda belirtilen yaklaşım tarzında bir ilişki kurmak mümkünse de, kadının çevre ile olan bağını yalnızca kadının doğasıyla açıklamak konuyu oldukça daraltacak hatta toplumsal cinsiyet perspektifinden uzaklaşmaya sebep olabilecektir.

1980'lerin başından bu yana dünya çapında kadın ve çevre arasındaki ilişkilere toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında özel önem verildiği ve çevre sorunlarıyla gün geçtikçe artan boyutlarda karşılaşılması dolayısıyla özellikle uluslararası kuruluşlar tarafından çevresel krizin kadınlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesi için yoğun çalışmalar başlatıldığı gözlenmektedir.

¹ Didem, KABAŞ Yüksek Lisans Tezi (Kadınların Çevre Sorunlarına İlişkin Bilgi Düzeyleri ve Çevre Eğitimi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2004.

İlk Dünya Kadın Konferansı'nın (1975) ardından kadınla ilgili çalışmalar ivme kazanmıştır. Bu konferansın sonrasında ilan edilen "Kadın On Yılı" ve "Eşitlik, Kalkınma ve Barış" hedeflerine ulaşmayı amaçlayan Üçüncü Dünya Kadın Konferansı ile beraber, "kadın ve kalkınma" bağlamında "kadın ve çevre" temaları arasındaki ilişki gündeme gelmeye başlamıştır.

Bu çalışmaların özellikle 1992 Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın ardından geliştirilen Gündem 21 Kadın Eylemi'nin son haline getirilmesiyle birlikte zirveye ulaştığı görülmektedir. Burada, kadınlar ve çevre arasındaki önemli ilişkiye özel vurgu yapılmıştır.

Toplumsal cinsiyet kapsamında "kadın ve çevre" konusu ele alındığında üç temel başlığın ön plana çıktığı söylenebilir:

- i. Çevreyi etkileyenler olarak kadınlar,
- ii. Çevreden etkilenenler olarak kadınlar,
- iii. Çevre ile ilgili politikaların oluşturulması ve karar alma süreçlerinde kadınların eksik temsili.

Bu Politika Dokümanında konuya ilişkin yasal çerçeveye değinildikten sonra Türkiye'deki mevcut durum ele alınacaktır. Ardından, önceki ve mevcut politika ile programlar hakkında bilgiler verilecek ve mevcut durumdan yola çıkılarak politika öncelikleri ve amaçlar belirlenecek ve bunlara yönelik hedefler konularak hedeflere nasıl ulaşılacağı ile ilgili olarak uygulama stratejilerine yer verilecektir.

2. YASAL ÇERÇEVE

Kadın erkek eşitliği alanında uluslararası planda tek yasal bağlayıcı doküman olan ve Türkiye'nin 1985 yılında taraf olarak 1986'da yürürlüğe koyduğu CEDAW'da "taraf devletler, ... bir ülkenin tam ve eksiksiz kalkınmasının, dünyada refahın ve barışın sağlanmasının, kadınların erkeklerle eşit şartlarda ve her alanda azami katkılarının gerektiğine inanarak... aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır..." ifadesine yer verilmektedir. Günümüzde kalkınmanın sürdürülebilir olması için çevrenin korunmasına özel önem atfedilmektedir. Ayrıca kalkınma, CEDAW'da da belirtildiği gibi, her alanda kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede, ülkemizde yürütülen her politikanın ve bu arada çevre politikalarının da kadın-erkek eşitliği gözetilerek oluşturulması ve hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, CEDAW'ın 14. maddesinde kırsal kesim kadınlarına özel olarak yer verilmiş ve "... taraf devletler, kadın-erkek eşitliği ilkesine dayanarak, kırsal kalkınmaya katılmalarını ve bundan yararlanmalarını sağlamak için kırsal kesimdeki kadınlara karşı ayrımı ortadan kaldıran tüm uygun önlemleri alacaklar ve özellikle kırsal kesim kadınlarına aşağıdaki hakları sağlayacaklardır" ifadesinin ardından (h) bendinde "Özellikle konut, sağlık, elektrik ve su temini, ulaştırma ve haberleşme konularında yeterli yaşam standartlarından yararlanma haklarını sağlamak" ifadesine yer verilmiştir. Kırsal kesim kadınlarının söz konusu alanlardaki yaşam standartlarına ulaşması, kadınların yaşanabilir çevre koşullarına ulaşmalarından bağımsız olmayacaktır.

Türkiye’de çevre politikaları denilince ilk dikkat çeken husus, Anayasa’da çevre konusuna özel bir yer verilmiş olmasıdır. TC Anayasası’nın 56. Maddesinde “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak hakkına sahiptir, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşın ödevidir” ifadesi bulunmaktadır. Bu madde iki açıdan önem arz etmektedir. Birinci olarak, Türkiye’de çevre konusunun çağdaş bir şekilde ele alınmasını sağlayacak yasal bir zemin sunmaktadır. İkinci olarak ise, hem devlete hem de bireylere sorumluluk yüklemekte ve bireyler arasında herhangi bir ayırım gözetmemektedir. Dolayısıyla kadınlar, hem devletten sağlıklı bir çevrede yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak hizmetleri talep edebilme hakkına hem de çevre ile ilgili düzenlemelerde katılım sağlamalarının önünü açacak mekanizmaları talep etme hakkına sahiptirler.

2872 sayılı Çevre Kanunu’nun İlkeler başlığını taşıyan 3. maddesinin e fıkrasında “Çevre politikalarının oluşumunda katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür” ifadesi yer almaktadır. Kadınların çevre ile ilgili politikalara katılımına imkân veren hukuki alt yapı mevcuttur.

3. MEVCUT DURUM

Bu başlık altında yapılması gereken ilk tespit, çevre konusunda toplumsal cinsiyet temelinde oluşturulmuş verilerin yetersiz olmasıdır. Dolayısıyla, kadınların çevre açısından durumlarını net olarak ortaya koymak oldukça zordur. Bununla birlikte, olumsuz çevre koşullarından en çok etkilenenlerin toplumda statü açısından geri kalmış kesimlerin olduğundan yola çıkıldığında ve Türkiye’de kadınların statüsünün henüz istenen noktaya ulaşamadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de de kadınların olumsuz çevre koşullarından en kötü şekilde etkilenenler içinde yer aldığını vurgulamak yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede, kadınların çevre açısından durumlarını net olarak ortaya koymaya ve politika geliştirmeye yarayacak toplumsal cinsiyet temelli verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda ihtiyaç duyulan verilere örnek olarak su, toprak, arazi vb. doğal kaynaklara erişim ve doğal kaynakların kullanımı, enerji kaynaklarına erişim ve enerji kullanımı ile çarpık kentleşmenin kadınlar üzerindeki etkilerine ilişkin veriler gösterilebilir.

Yeterli toplumsal cinsiyet temelli veri bulunamaması ile birlikte, “kadın ve çevre” konusu, çevre ile ilgili belli başlı alt başlıklar itibariyle ele alınarak konunun önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

Doğal Kaynakların Kullanımı ve Doğal Kaynaklara Erişim

Ülkemiz gelişmiş ülkelere kıyasla sanayileşme ve onun getirdiği çevre sorunları ile geç karşılaşmış bir ülkedir. Sanayileşme ile ilgili çevre kirliliğinin su, toprak, hava gibi doğal kaynaklar üzerinde oluşturduğu tahribat nedeniyle tüm insanların sağlığının ve dolayısıyla yaşam kalitesinin olumsuz etkilendiği bilinmektedir. Kırsal alanlarda sanayileşme ile ilgili çevresel problemlerin yanı sıra sanayileşme dışı faktörlerden de kaynaklanan ciddi çevresel problemler vardır. Tarım topraklarının bir kısmı erozyon dolayısıyla yok olurken bazı bölgelerde ormanlar tarım arazisi olarak kullanılmak için tahrip edilmektedir.

Her canlı gibi kadınlar da çevrenin tüketicileri olarak çevreyi etkilemekte ve çevre şartlarından etkilenmektedirler. Kadınların çevreyi kullanma biçimleri tipik olarak toplumsal cinsiyet rolleri ile bağlantılıdır. Özellikle kırsal alanda kadınlar, doğal kaynakları kullanarak ve yöneterek aileleri ve toplum için yiyecek ve içecek sağlarlar. Ancak yolu, suyu, elektriği, okulu olmayan köylerin varlığı, tarım topraklarının verimsizleşmesi ile ormanların tahrip edilmesi gibi olumsuz koşullar kırsal alanda sorumluluğu çok fazla olan kadınlar açısından oldukça önemli sorunlar yaratmaktadır. Ayrıca, bu ağır koşul ve sorumluluklar kadınların ilerlemelerinin önündeki en önemli engellerdendir.

Bununla birlikte, kırsal alanda doğal kaynakların daha çok kadınlar tarafından kullanılması, özellikle kadınların çevre sorunları ve sağlıklı çevre konularında bilinçlendirilmesinin önemini de ortaya koymaktadır.

Yukarıda kaydedilen olumsuz koşullar yalnızca kırsal alanla sınırlı olmamakta, ülkemizin gelişmiş bölgelerinin geri kalmış alanlarında da karşımıza çıkabilmektedir.

Düzensiz Kentleşme

Ülkemiz 1950'lerden sonra sanayileşme sürecine girmiş ve aynı tarihlerden itibaren kentleşme de hızlanmıştır. Buna bağlı olarak, Türkiye'de geniş boyutlu çevre sorunları 1970'li yıllardan itibaren görülmeye başlamıştır.²

Günümüze gelindiğinde ülkemizin kentsel alanlarında çevre sorunlarının, özellikle düzensiz kentleşmeyle birlikte, arttığı gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerden farklı olarak Türkiye'de çok hızlı bir kentleşme süreci yaşanırken daha çok büyük kentlere göç görülmekte ve kentlerin söz konusu göçle ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayamamasıyla birlikte pek çok kentsel çevre sorunu ortaya çıkmaktadır.³

Düzensiz kentleşmenin kadınlar üzerinde pek çok olumsuz etki meydana getirdiği muhakkaktır. Ancak veri eksikliği bunların net biçimde ortaya konmasını güçleştirmektedir.

Bununla birlikte, özellikle göçle büyük kentlere gelen kadınların olumsuz şartlar altında yaşamak durumunda kalabildikleri ve bu durumun kadınları olumsuz çevre koşullarından etkilenmeye daha açık bir hale getirdiği belirtilebilir.

Sürdürülebilir Kalkınma

Ekonomik kalkınma sağlanırken doğanın korunması ve doğal kaynakların korunarak kullanılması ilkelerine dayanan sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Bruntland Raporu'nda kullanılmıştır. Raporda, sürdürülebilir kalkınma "bugünün gereksinimlerini gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, çevrenin korunması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ile yakından ilintilidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ise tümünün vazgeçilmez bütünleyicisidir.

Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör kaynaklı girişimlerin kalkınma (özellikle kırsal kalkınma) strateji ve uygulamalarında toplumsal cinsiyeti esas alan yaklaşımlara giderek daha fazla yer vermeye

² Kemal GÖRMEZ, Çevre Sorunları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 39.

³ A.k., s. 39.

başladıkları; kadınlara yönelik gelir yaratıcı ya da artırıcı faaliyetlerin doğal kaynak kullanımı ve çevrenin korunması konusunda bilinçlendirme ve kapasite geliştirme çalışmaları ile birlikte düşünölmeye başlandığı gözlenmektedir.

Bu yönde yapılan başarılı bir uygulama GAP-ÇATOM Projesi'dir. ÇATOM (GAP Bölgesinde Kadının Statüsünün Yükseltilmesi ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Kapsamında Çok Amaçlı Toplum Merkezleri) Projesi, GAP illerinde kadınların aile, yöre ve bölge ölçeklerinde kalkınmaya entegrasyonu için alternatif çözüm yollarının geliştirilmesi amacıyla hazırlanmıştır. 2007 sonu itibarıyla sayıları 30'a ulaşan ÇATOM'larda gerçekleştirilen programlardan bugüne kadar on binlerce kadın yararlanmıştır. ÇATOM hizmetleri sadece kadınlarla sınırlı kalmayıp çocuk ve yetişkin binlerce kişiye de eğitim, sağlık ve sosyal hizmet desteği sağlamaktadır.

Eğitim ve Bilinçlendirme

Kadınların, sürdürülebilir ve ekolojik açıdan doğru olan tüketim ve üretim biçimleri ile doğal kaynakların kullanımı ve yönetimine ilişkin yaklaşımların geliştirilmesinde önemli bir rolü olduğu uluslararası belgelerde⁴ de kabul edilmektedir. Tüketici, üretici, eğitimci ve ailelerinin bakımından sorumlu kişiler olarak kadınlar, hem bu neslin hem de gelecek kuşakların hayat standardı ve bunun sürekliliğinin sağlanmasında kilit noktadadırlar.⁵ Dolayısıyla kadınların çevre konusunda eğitimleri ve özellikle de bilinçlendirilmeleri oldukça önemlidir.

Kadınlara dönük çevre eğitimi ve bilinçlendirme çalışmaları gerek kamu kurum ve kuruluşlarının gerekse sivil toplum kuruluşları ile özel sektörün gündeminde daha çok yer almalıdır.

Tüketim Modelinin Değiştirilmesi ve İsrafın Önlenmesi

İsrafın önlenmesi; su başta olmak üzere doğal kaynakların doğru biçimde kullanımı ve bu konuda bilinç uyandırılması ile yakından ilgilidir. Kadınların yukarıda bahsedilen kilit pozisyonları, kadınları israfın önlenmesi ve çevreye duyarlı tüketim modellerinin geliştirilmesi açısından da ön plana çıkarmaktadır.

Kadının, tüketim açısından bakıldığında, medyada olumsuz bir biçimde yer aldığı görölmektedir. Oysaki kitle iletişim araçlarında "doğru tüketen kadın" modelinin yansıtılması, kadınların bu rol modelle birlikte doğru tüketim tercihleri yapmasını ve israfın önlenerek çevrenin korunmasını sağlayacaktır. Ayrıca medyada kadına; sürekli tüketen, israf eden ve lükse düşkün biçimde olumsuz yer verilmesi yerine "doğru tüketen kadın" modeline yer verilmesi kadının medyada doğru yer alış biçimi açısından da önemlidir.

Çevre sorunlarından en çok etkilenenler arasında bulunan kadınlar; yaşam standartlarını düşürmeden tüketim alışkanlıkları ve davranışlarını çevre lehine değiştirerek, doğayı kirletmeyen ve yenilenebilen ürünler seçerek, enerji kaynaklarını bilinçli kullanarak, evsel atıkları azaltarak ve verimli hale getirerek, çocuklarını çevre konusunda bilinçlendirerek çevre korunmasına katkıda bulunabilirler.⁶

4 Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Rio de Janeiro Deklarasyonu.

5 KSSGM, Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi (Türkçe-İngilizce) Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, Ankara, Eylül, 2001.

6 Didar ESER, E. ÖZGEN, Kadın Aile ve Çevre, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.

Biyolojik Çeşitlilik

Türkiye, coğrafi konumu sebebiyle zengin bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Bu zenginlikte, iklim farklılıkları, topografik çeşitlilikler, jeolojik ve jeomorfolojik çeşitlilikler, deniz, göl ve akarsu gibi su ortamındaki çeşitlilikler, 0-5000 metre arasında değişen yükseklik farklılıkları ve üç değişik bitki coğrafi bölgesinin varlığı rol oynamaktadır. Avrupa kıtasında bulunan bitki türlerinin yüzde 75'i Türkiye'de yetişmektedir. Türkiye, tür çeşitliliği açısından zengin olmasına karşılık var olan türlerin miktarı için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Sınai ve evsel kirlilik, kurutma ve ıslah çalışmaları, aşırı ve yasadışı balıkçılık, bilinçsiz avlanma, denetimsiz saz kesimi ve yakılması, turizm etkinliklerinden kaynaklanan baskı biyolojik çeşitliliğe büyük zarar vermektedir.⁷

1992 yılında Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen "Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi"nde biyolojik çeşitliliğin azalmasının önemli sorun olduğu ve bu azalmanın uluslararası çaba sarf edilmeden önlenemeyeceği kabul edilmiştir. Zirve, Türkiye'nin de taraf olduğu Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin(BÇS) aralarında bulunduğu önemli küresel sözleşmelerin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Sözleşmenin üç temel hedefini;

- Biyolojik çeşitliliğin korunması;
- Biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı;
- Genetik kaynakların kullanımından kaynaklanan faydaların adil ve hakkaniyete uygun paylaşımı oluşturmaktadır.

Türkiye, "Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı"nı (UBSEP) geliştirmek ve sözleşme şartlarına uymakla yükümlüdür. UBSEP ile biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımına yönelik hedefler ve yol haritası belirlenmektedir. Ayrıca bu hedeflere ulaşmanın önündeki engeller ve boşluklar ve uygulamadaki çelişkiler tanımlanmaktadır. Tarımsal stratejiler veya ulusal kalkınma planları gibi diğer ilgili ulusal girişimlerin uygulanma süreçleri arasındaki bağlantıların ve eşgüdümün sağlanması da UBSEP'in hedefleri arasında yer aldığından kadının çevre konusundaki faaliyetlerdeki koruma ve sürdürülebilir kullanım konusundaki önemi vurgulanmalıdır.

İklim Değişikliği

İklim değişikliği yoksulları eşitsiz biçimde etkilemektedir. Kadınlar dünya yoksullarının büyük bir çoğunluğunu oluşturduklarından iklim değişikliğinden olumsuz etkilenen gruplar arasında bulunmaktadır.⁸

Bununla birlikte, yüzme ve tırmanma gibi fiziksel aktivitelerin çoğunlukla erkek çocuklarına öğretilmesi nedeniyle kadınlar ve kız çocuklarının doğal afetlerden kaynaklanan ölümlere maruz kalma riski daha fazladır.⁹

Ayrıca, ev içi sorumlulukları nedeniyle iklim değişikliğinin kadınlar üzerinde doğrudan bir etkisi olmaktadır. Örneğin yemek temini ve güvenliği, temiz suya ulaşım, ısınma ve yemek pişirme için gereken enerjinin elde edilmesi gibi temelde kadınların sorumluluğu olarak görülen görevlerini yerine getiren kadınlar; kıtlık, ormanların azalması, düzensiz yağış durumlarında daha fazla zaman harcamak zorunda kalmakta ve sonuç olarak eğitim ve istihdam olanaklarından mahrum kalmaktadır.¹⁰

7 Çevre ve Orman Bakanlığı'nca hazırlanan AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)

8 BM KSK 52. Oturumu, İklim Değişikliklerinde Toplumsal Cinsiyet Perspektifi Uzman Paneli, 2008.

9 A.k.

10 A.k.

Kadınlar değişimin güçlü aktörleridir. Bu yüzden, iklim değişikliğiyle mücadele için oluşturulacak stratejilerde öncü rol oynayabilecek bilgiye sahiptirler. Ancak iklim değişikliği de dahil sürdürülebilir kalkınma alanında kadın temsili oldukça düşüktür. Dolayısıyla, bu kadınların bilgi birikimlerinden etkin biçimde yararlanılabilmesi için kadınlara başvurulmalıdır.

Çevre Hakkı ve Katılım

Yukarıda bazı başlıklar altında değinildiği gibi, kadınlar olumsuz çevre koşullarından en çok etkilenenler arasında yer almakla birlikte çevre konusunda oldukça önemli deneyimlere sahiptirler. Ayrıca, doğal kaynakların kullanımında da kilit bir noktada bulunmaktadır. Bununla birlikte, kadınlar çevreye ilişkin politikaların oluşturulmasında ve karar mekanizmalarına katılımda oldukça geri planda kalmaktadırlar.

Kadınların hem etkileyen hem de etkilenen olarak çevre konusunda oluşturulan politikalara eşit katılımının sağlanması, kadının insan haklarının korunması açısından da önemli ve gereklidir. Ancak çevrenin korunması ve yönetimine, çevresel politikaların oluşumuna, planlanmasına ve icra edilmesine kadınların katılımı henüz arzulanan ölçüde gerçekleştirilebilmiş değildir.¹¹

Gıda Güvenliği

Toprak ve su kaynakları her tür tarım sisteminin temelini oluşturur ve bu kaynakların korunması sürekli ve gelişmiş gıda üretimi açısından yaşamsal önem taşır. Su, kırsal kesimdeki kadınlar için çok önemli bir önceliktir: kadınlar su getirirler ve suyun evdeki kullanımını düzenlerler; sulu ve sulamasız tarım ürünleri yetiştirirler; suyun nereden bulunacağını, nasıl depolanacağını, ne zaman kıtlaşacağını ve eldeki suyun aile açısından kullanılabilir olup olmadığını bilirler.

Toprak için de aynı şey geçerlidir. Kadınlar, değerli doğal kaynakları korumakta zaman içinde ortaya çıkan tarımsal uygulamalara başvururlar ve bu uygulamaları daha da geliştirirler. Bu da, toprağın verimliliğinin korunmasında onları önemli bir yere oturtur. Kadınlar, toprağın korunması, veriminin artırılması ve zenginleştirilmesi için çeşitli yöntem ve tekniklere başvururlar. Çevrenin korunmasında ve sürdürülmesinde kadınların yerel bilgilerinden yararlanmanın değeri günümüzde daha fazla fark edilmiş bulunmaktadır.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından kırsal alandaki kadınlara yönelik çeşitli eğitim programları düzenlenmektedir. Bu programlar aynı zamanda "sürdürülebilir kalkınma" ve "eğitim ve bilinçlendirme" açısından da ön plana çıkmaktadır.

Bu programlardan "Tarımsal Üretim, Eğitim ve Yayım Çalışmaları"nın amacı, tarımın her döneminde aktif rol oynayan kadınları tarımsal konularda geliştirilmiş yayım yöntemleri ile eğitmek, tarımsal üretimi arttırmak, sürdürülebilir tarım faaliyetleri ile ülkemizin sahip olduğu toprak, su gibi doğal kaynakları sürekli kullanılabilir durumda tutarak tarımın yapılmasını sağlamaktır. Söz konusu eğitimler 27 ilde uygulanmakta olup, 2008 yılında 81 ilde yaygınlaştırılması planlanmaktadır.

¹¹ Pekin Dördüncü Dünya Konferansı.

Bir diğer çalışma olan "Ev Ekonomisi Eğitim ve Yayım Çalışmaları"nın amacı ise, kırsal kesimdeki çiftçi ailelerin sosyal yaşantılarını modern hayat seviyesine ulaştırmak ve kırsal kesimin sosyo-ekonomik yönden geliştirilmesinde kadın ve kız çocuklarının tarımdan arta kalan dönemlerde ev ekonomisi konularında eğitilmelerini sağlamaktır. Ev Ekonomisi Eğitim ve Yayım Çalışmalarında "aile kaynaklarının yönetimi" ve "beslenme" gibi konular ele alınmaktadır. Bu çerçevede, 2005 yılında yapılan 5434 eğitime, 62.491 kadın, 2006 yılında gerçekleştirilen 4353 eğitime 52.621 kadın katılmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra, gıdaların çeşitli yöntemlerle muhafaza edilmesi eğitim ve yayım çalışmaları, uygulamalı beslenme ve sağlık araştırma eğitim ve yayım çalışmaları, iyotlu tuz kullanımı eğitim ve yayım çalışmaları da sürdürülmektedir.

Ayrıca, işletme ve tarım faaliyetlerinde bulunan kadınları tarımsal konularda geliştirilmiş yayım yöntemleri ile eğitmek, tarımsal üretimin arttırılmasını sağlamak, sürdürülebilir tarım faaliyetleri ile kırsal kalkınmada kadınların daha aktif rol almalarını sağlamak üzere "Kadın Çiftçiler Tarımsal Yayım Projesi" uygulanmaktadır. 2000 yılında uygulamaya geçen DPT kaynaklı bu proje 19 ilde yürütülmekte olup, 2005 yılı sonunda kırsal alanda yaşayan kadın çiftçilerimizin ekonomik kalkınmasında önem taşıyacağı düşüncesiyle 3 yıl daha uzatılmıştır.

"Kadın ve çevre" konusu yukarıda belirtilen başlıklar kapsamında ele alınmakla birlikte, daha geniş bir açıdan "çevreyi etkileyenler olarak kadınlar", "çevreden etkilenenler olarak kadınlar" ve "çevre ile ilgili politikaların oluşturulması ve karar alma süreçlerinde kadınların eksik temsili" olarak da kategorize edilebilir.

4. ÖNCEKİ VE MEVCUT POLİTİKALAR, PROGRAMLAR VE PROJELER

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin çevre sorunları ile mücadelede oluşturulan plan ve programlarda dikkate alınmasının önemi, bugün küresel alanda geniş kabul görmektedir.¹² Yerel Gündem 21 (UNCED 1992), Johannesburg Uygulama Planı 2002, Pekin Eylem Platformu (1995, Dördüncü Dünya Kadın Zirvesi), Sosyal Kalkınma için Dünya Zirvesi (1995) ve Binyıl Kalkınma Hedefleri (2000) toplumsal cinsiyet ve çevre politikalarının ele alınmasının önemini vurgulayan önemli anlaşmalardır.

6-8 Eylül 2000'de toplanan 55. BM Genel Kurulu'nda 147 devlet ya da hükümet başkanı (ve toplam 189 üye ülke) "küresel düzeyde insan onuru, eşitlik ve esenlik ilkelerinin güçlendirilmesi için topluca taşıdıkları sorumluluğu" kabul ederek "Binyıl Bildirgesi"ni ilan etmişlerdir. Bu bildirmede, "çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması" ile "kadınların durumunun güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması" kabul edilen hedefler arasında yer almaktadır. Küresel kalkınma çalışmalarının temel yapısını oluşturan Binyıl Kalkınma Hedefleri'ni birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Kadınların durumunun güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, elbette, diğer tüm Binyıl Kalkınma Hedefleri yanında çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması hedefine ulaşılmalarıyla arzu edilen noktaya gelecektir.

¹² UNEP Gender Plan of Action, 16 Ağustos 2006.

Pekin +5 Siyasi Deklarasyonu'na bakıldığında "sürdürülebilir kalkınmanın merkezi insandır ve tüm insanların doğayla uyum içinde, sağlıklı ve verimli bir yaşam sürmeye hakkı vardır" ifadesi dikkat çekmektedir. Söz konusu Deklarasyon'da ayrıca, "tüketici, üretici, eğitimci ve ailelerinin bakımından sorumlu kişiler olarak kadınlar, hem bu neslin hem de gelecek kuşakların hayat standardı ve bunun sürekliliğinin sağlanmasında ve böylece de sürdürülebilir kalkınmanın yaygınlaşmasında kilit noktadadırlar" ifadesi de yer almaktadır.

Türkiye'de "kadın ve çevre" konusu ele alındığında, çevre konusunda yapılan plan ve programlara toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının henüz yerleşmediği görülmekte ve "kadın ve çevre" başlığı altında net verilere ulaşılamamaktadır. "Kadın ve çevre" konusu bu açıdan ele alınarak Pekin +5'te belirtilen kadınlarla ilgili diğer 11 kritik alan ile kıyaslandığında, toplumsal cinsiyet eşitliğinin tüm ana politikalara yerleştirilmesine yönelik çalışmaların çevre konusunda ne kadar önem kazandığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının çevre politikalarına yansıtılmasında aşağıda söz edilen iki belgede çerçevesi çizilmiş olan politikalar yol gösterici olacaktır.

Konu ülkemiz açısından değerlendirildiğinde aşağıda yer verilen doküman, politika, program ve eğitimler dikkat çekmektedir:

Birinci doküman, Çevre ve Orman Bakanlığı'nca hazırlanan "AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007–2023)"dir. Bu belge incelendiğinde; su, atık, hava, endüstriyel kirlilik kontrolü, gürültü, kimyasallar ve genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, doğa koruma ve yatay sektörler başlıkları altında çevre ile ilgili Türkiye'deki mevcut durumu ortaya koyduğu ve önümüzdeki yıllara yönelik amaçlar ve stratejiler belirlediği görülmektedir. Söz konusu belgenin vizyonu "Ulusal Çevre Stratejisi'nin gerçekleştirilmesi ile Türkiye, bugünkü ve gelecek kuşakların temel gereksinimlerinin sağlandığı, yaşam kalitesinin artırıldığı, biyolojik çeşitliliğin korunduğu, doğal kaynakların sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıyla akılcı yönetildiği, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını gözetilen bir ülke olacaktır." şeklinde dile getirilmiştir. Söz konusu vizyonun hayata geçirilebilmesi için, kadınlara yönelik eşitlikçi bir katılım hakkının sunulmasının gerekliliği ortadadır.

Bunun yanında, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan 9. Kalkınma Planı incelenen ikinci doküman olmuştur. Burada, çevre konusunun "çevrenin korunması ve kentsel altyapının geliştirilmesi" adı altında "rekabet gücünün artırılması" bölümünde ele alındığı görülmektedir. Yine aynı planda, "Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek doğal kaynakları koruma ve kullanma koşulları belirlenecek ve bu kaynaklardan herkesin adil biçimde yararlanmasını sağlayacak şekilde çevre yönetim sistemleri oluşturulacaktır" denilmektedir. Bu ifadeden anlaşıldığı gibi, söz konusu doğal kaynakları koruma ve kullanma koşulları belirlenirken toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının gözetilmesi "herkesin adil biçimde" bu kaynaklardan yararlanması hedefine ulaşılabilmesinin adeta bir ön koşuludur.

22–24 Mart 2005 tarihleri arasında Antalya'da "Çevre ve Orman Şurası" gerçekleştirilmiştir. Söz konusu şura kararları arasında "Orman köylerinde yaşayan kadınların ve gençlerin, yapıcı ve üretken yönlerini ön plana çıkarmak amacıyla, köylerdeki eğitim çalışmalarında bu kesime ağırlık verilmelidir" ifadesi yer almıştır. Ayrıca, "Yeni neslin okul öncesi eğitimini veren kadınların mümkün olan en üst düzeyde çevre ve ormancılık eğitim programlarına katılımı sağlanmalıdır" ifadesi de alınan kararlar arasındadır. Bu iki karar, kadınların çevre ile ilgili sorunların çözümüne verebilecekleri katkıyı göstermeleri açısından önemlidir.

Çevre Orman Bakanlığı Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, "Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, Çevre Koruma Eğitimi Yönetmeliği" çerçevesinde 14 Özel Çevre Koruma Bölgesinde yerel halkın, öğretmen, öğrenci, balıkçı, çiftçi, kamu görevlisi, turizmci, tekneci ve benzeri tüm hedef guruplarının çevre koruma konusunda bilinç seviyelerinin arttırılarak doğal değerlerin rasyonel kullanımı ve korunması esasına dayanan Çevre Koruma Eğitimi faaliyetlerini sürdürmektedir.

Eylem Hedef ve Stratejileri

Hedef 1 : Çevre verilerinin cinsiyet temelinde ayırmlaştırılması, kadın ve çevre konusunda araştırma ve bilimsel çalışmaların artırılması sağlanacaktır.

STRATEJİLER	SORUMLU KURUM KURULUŞLAR	İŞBİRLİĞİ KURUM – KURULUŞLARI
1.1. Çevre konusu üzerine çalışan kurumlarca üretilen verilerin cinsiyet temelinde üretilmesi	TÜİK, Çevre ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve diğer ilgili kamu kurum ve kuruluşları, Üniversiteler (Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri ile Çevre Araştırma Merkezleri)	Meslek kuruluşları İşçi İşveren Sendika ve Konfederasyonları, STK lar
1.2. Kadın ve çevre konusuna ilişkin araştırma ve bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi	Çevre ve Orman Bakanlığı, TÜBİTAK, Üniversiteler, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri ile Çevre Araştırma Merkezleri	KSGM ve ilgili kamu kurum ve kuruluşları
1.3. Kadın ve çevre konusunda yapılmış ulusal ve uluslararası araştırma/makale ve bilimsel çalışmaların takip edilmesi toplanması	Üniversiteler, Çevre ve Orman Bakanlığı	KSGM , ilgili kamu kurum ve kuruluşları

Hedef 2 : Kadınların çevre konusunda alınacak kararlarda etkin olmaları sağlanacaktır.

STRATEJİLER	SORUMLU KURUM KURULUŞLAR	İŞBİRLİĞİ KURUM – KURULUŞLARI
2.1. Ülkemizde sayısı 40 civarında olan kadın meclisi sayısının 81 ilde yaygınlaştırılarak çevre konusunda alınacak kararlarda kadınların etkin kılınması	İçişleri Bakanlığı, Yerel Yönetimler	Meslek Odaları, Üniversiteler , STK'lar
2.2. Çevre politikalarını oluşturma süreçlerine kadınların katılımının artırılması	DPT, Çevre ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Yerel Yönetimler	Üniversiteler, Medya Kuruluşları, STK'lar
2.3. Olumsuz çevre koşullarından kadınların daha çok zarar gördükleri konusunda farkındalık ve duyarlılık yaratılması	Sağlık Bakanlığı, Çevre Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Yerel Yönetimler	MEB, KSGM, Üniversiteler, STK'lar

Hedef 3 : Çevre politikalarının etkin uygulanmasında kadınların rolü güçlendirilecektir.

STRATEJİLER	SORUMLU KURUM KURULUŞLAR	İŞBİRLİĞİ KURUM – KURULUŞLARI
3.1. Sürdürülebilir ve ekolojik açıdan doğru olan tüketim ve üretim biçimleri ile doğal kaynakların kullanımı ve yönetimi konusunda kadınlara yönelik bilinç yükseltici çalışmalar yapılması	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı	Üniversiteler, Meslek Odaları, MEB, Yerel Yönetimler ve GAP İdaresi Başkanlığı, STK'lar
3.2. Çevre sorunlarının çözümüne ilişkin sivil toplum örgütlerinde kadın inisiyatiflerinin geliştirilmesi	KSGM	Çevre ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Yerel Yönetimler, STKlar

Hedef 4 : Başta kırsal kesim kadını olmak üzere kadınlar kırsal ve kentsel olumsuz çevre koşullarına karşı korunacak, güçlendirilecek ve kadınların yaşam standartları yükseltilecektir.

STRATEJİLER	SORUMLU KURUM KURULUŞLAR	İŞBİRLİĞİ KURUM – KURULUŞLARI
4.1. Tarımsal alan ve seralarda çalışan kadınların, kullanılan kimyasallardan olumsuz etkilenmelerini önleyici ve koruyucu çalışmalar yapılması	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı	Çevre ve Orman Bakanlığı, Meslek Kuruluşları, STK lar
4.2. Doğal afetlerden korunmaya ve doğal afet sonrası yaşanan olumsuzluklara yönelik bilinç artırıcı, destekleyici çalışmalar yapılması	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Sivil Savunma Genel Müdürlüğü, SHÇEK, Üniversiteler	KSGM, Kızılay, Çevre ve Orman Bakanlığı, Yerel Yönetimler, STK'lar
4.3. Çarpık kentleşme, gecekondulaşma ve kentsel hizmetlerin (şehir içi ulaşım, aydınlatma vb.) kadınlar üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alınarak çözüm önerileri geliştirilmesi	Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Yerel Yönetimler, Çevre ve Orman Bakanlığı	Üniversitelerin -Çevre Mühendisliği -Şehir Plancılığı -Mimarlık Bölümleri TMMOB

KAYNAKÇA

1. T.C. Anayasası.
2. 2872 Sayılı Çevre Kanunu.
3. BM Kadının Statüsü Komisyonu, 52. Oturum, İklim Değişikliklerinde Toplumsal Cinsiyet Perspektifi Uzman Paneli, 2008.
4. Çevre ve Orman Bakanlığı, AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007–2023), 2006.
5. Çevre Bakanlığı, Özel Çevre Koruma Kurulu Başkanlığı web sitesi (www.ockkb.gov.tr)
6. Çevre ve Orman Bakanlığı, “Çevre ve Ormancılık Şurası Kararları”, Antalya, Mart 2005.
7. Çevre İdaresi ve Doğal Afetlerin Hafifletilmesi: Toplumsal Cinsiyetçi Bir Bakış Açısıyla, Uzman Grup Toplantı Raporu, Ankara. 6–9 Kasım, 2001, DPT, 9. Kalkınma Planı (2007–2013).
8. DPT, Binyıl Kalkınma Hedefleri Türkiye Raporu, 2005.
9. ESER, Didar ve E. ÖZGEN, Kadın, Aile ve Çevre, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993.
10. GÖRMEZ, Kemal, Çevre Sorunları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.
11. KABAŞ, Didem, Kadınların Çevre Sorunlarına İlişkin Bilgi Düzeyleri ve Çevre Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi, Ankara, 2004.
12. TOROS A., ULUSOY M., ERGÖÇMEN B., Ulusal Çevre Eylem Planı, Nüfus ve Çevre, DPT, Temmuz 1997.
13. (UNEP) United Nations Gender Plan of Action, 16 August 2006.

